

İkonografik Çözümleme Bağlamında Floransa Biblioteca Medicea Lorenziana Plut. 6.23 ve Paris Bibliothèque National de France Grec 74 El Yazmalarındaki Epilepsi Hastalarının İyileştirilmesi Mucizesi Sahneleri*

Iconographic Analysis of Scenes of the Miracle of Healing Patients with Epilepsy in Manuscripts of Florence Biblioteca Medicea Laurenziana Plut. 6.23 and Paris Bibliothèque National de France Grec 74

Fatma YAŞAR** , Zeliha DEMİREL GÖKALP***

Öz

Bu makalenin konusunu 11. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen Floransa Biblioteca Medicea Lorenziana Pluteo 6.23 ve Paris Bibliothèque National de France Grec 74 No.lu el yazması eserlerde yer alan epilepsi (saralı) hastalarının iyileştirilmesi sahnelerinin ikonografik çözümleme bağlamında analizi oluşturmaktadır. İncilin, Matta 17: 14-21, Markos 9: 14-29 ve Luka 9: 37-43 bölümlerinde epilepsili hastaların iyileştirilmesi mucizesi anlatısına yer verilmiştir. Laur. Plut 6.23 ve BnF Grec 74 No.lu el yazmaları resimli Tetraevangelion'dur. Laur. Plut 6.23 No.lu el yazmasında, Matta, Markos ve Luka bölümlerinin her birinde epilepsili hastaların iyileştirilmesi konusundan bahsedilmiş ve ilgili sahneler resmedilmiştir. BnF Grec 74 No.lu el yazmasında ise epilepsili hastaların iyileştirilmesi yalnızca Matta ve Markos incili bölümlerinde resmedilmiş olup Luka İncili bölümünde ise herhangi bir resme yer verilmemiştir. Böylelikle üç tanesi Laur. Plut 6.23'te, iki tanesi ise BnF Grec 74'te yer almak kaydıyla bu iki el yazmasında epilepsi hastaların iyileştirilmesi ile ilgili toplamda beş resim bulunmaktadır. Laur. Plut 6.23 No.lu el yazmasındaki epilepsili hastaların iyileştirilmesi konulu sahneler hikâye edici tarzda yapılmıştır. Resimler içinde dört ya da beş anı barındırmaktadır. Ayrıca, resmedilen bu sahneler birbirini takip eden dört ya da beş anı içermektedir. Başka bir deyişle, Plut 6.23'teki tüm sahneler Yeni Ahit bölümleriyle yakından ilişkilidir. BnF Grec 74 No.lu el yazmasında ise olayın anlatımı için yalnız bir ikonografik anlayış benimsenmiştir. BnF Grec 74'teki sahnelerde tasvirler daha az detaylıdır ve sadece şifa konusuna odaklanılmıştır. Lakin BnF Grec 74'ün ikonografik detayları yetkin bir sanatsal beceri göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

İkonografi, Bizans Sanatı, Mucize, Yeni Ahit, Bizans El yazması

Abstract

The subject of this article is to provide an iconographic analysis of patients with epilepsy healing scenes. It is illustrated in the inventory numbers of manuscripts Plut 6.23 and Grec 74. These manuscripts date to the last quarter of the 11th century and are samples of illustrated Tetraevangelion. Miraculous healings are recurring themes in the New Testament.

* Bu makale, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Programı'nda Prof. Dr. Zeliha Demirel Gökalp danışmanlığında tarafından hazırlanmakta olan "Orta Bizans Dönemi Evangelion El Yazması: Grec 74 (Paris Ulusal Kütüphanesi)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Sorumlu Yazar: Fatma Yaşar (Doktora Öğrencisi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye. E-posta: f_yasar@anadolu.edu.tr ORCID: 0000-0001-7748-3248

*** Zeliha Demirel Gökalp (Prof. Dr.), Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir, Türkiye. E-posta: zdgokalp@gmail.com ORCID: 0000-0002-4922-5003

Atıf: Yaşar, Fatma., Demirel Gökalp, Zeliha. "İkonografik Çözümleme Bağlamında Floransa Biblioteca Medicea Lorenziana Plut. 6.23 ve Paris Bibliothèque National de France Grec 74 El Yazmalarındaki Epilepsi Hastalarının İyileştirilmesi Mucizesi Sahneleri." *Art-Sanat*, 20(2023): 733–759. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2023.20.1288365>

Indeed, the healing of patients with epilepsy is mentioned in the New Testament such as in Matthew 17: 14–21, Mark 11: 14–29, and Luke 9: 37–43. Laur. Plut 6.23 and BnF Grec 74 are the illustrated Tetraevangelion. In manuscript Plut 6.23, the chapters of Matthew, Mark, and Luke depict the healing of epileptic patients and illustrate the relevant scenes. Besides, in inventory number Grec 74, the healing of patients with epilepsy is illustrated only in chapters of Matthew and Mark. Luke does not describe the miracle of healing patients with epilepsy. Plut 6.23 displays three scenes while Grec 74 presents two scenes. As a result, a total of five illustrations on healing of epileptic patients can be found in these two manuscripts. Illustrations of the healing of patients in the Plut 6.23 have a narrative style. Besides, these illustrated scenes include four or five consecutive moments. In other words, all the scenes in Plut 6.23 are closely related to New Testament chapters. However, in the scenes of Grec 74, the depiction is less detailed and is centered on the healing scene. Nevertheless, the iconographic details of Grec 74 display proficient artistic skill.

Keywords

Iconography, Byzantine Art, Miracles, New Testament, Byzantine Manuscripts

Extended Summary

Over the course of history, various theories have been proposed to explain the root cause of epilepsy, including brain disorders, congenital abnormalities, genetic inheritance, witchcraft, retribution for wrongdoing, malevolent spirits, paranormal influences, and mental health conditions.

Miraculous healings are recurring themes in the New Testament. Indeed, the healing patients with epilepsy is mentioned in the New Testament, particularly in Gospels Matthew 17: 14-21, Mark 9: 14-29, and Luke 9: 37-43. Thus, Christian iconography in most cases depicts Jesus blessing the patients with epilepsy forcefully driving the evil spirit out of their mouths or heads. Epilepsy has been believed to be caused by supernatural forces. The causes of epilepsy were explained in different ways by Byzantine doctors who agreed that epilepsy was a brain disorder. However, Byzantine clergymen claimed that this disease was caused by devils and evil spirits. This disease has been described by the clergy as a malignant disease.

The subject of this article is to provide an iconographic analysis of the healing of epileptic patients. It is illustrated in the illuminated manuscripts Florentine Biblioteche Laurensiana, Plut. 6.23 and Paris, Bibliotheque Nationale de France Grec 74 which date back to the last quarter of the 11th century. The healing of patients with epilepsy is mentioned in the chapter of the New Testament, notably in the Gospels of Matthew, Mark, and Luke. This scene, depicted in detail in both manuscripts, is not as common in Byzantine iconography as other healing scenes. Other scenes depicting healing demoniacs exist in church decoration, but it is not certain that the scenes refer specifically to these passages of the Gospels.

Scenes of the healing of patients with epilepsy are not common in Byzantine art. In the Byzantine period of the 11th century, scenes on this subject were depicted mostly in manuscripts. Within the scope of this study on the manuscripts of Laur. Plut. 6.23 and BnF Grec 74, the scenes of the healing of epileptic patients, notably their iconog-

raphy, style, and their relationship with the text of the gospels will be examined by us.

Five scenes of healing of epileptic patients can be found in these two manuscripts: Laur. Plut 6.23 displays three scenes while BnF Grec 74 presents two scenes. Illustrations of the healing of patients in the Laur. Plut 6.23 has a narrative style. However, this was not the case for BnF. Grec 74. In other words, the scenes of the BnF gr. 74 are less iconographically detailed focusing only on the actual action of healing. In the Matthew, cycle of this miracle story of Laur. Plut 6.23 includes five consecutive episodes (fol. 35v); a) The disciples and the crowd watch at both sides of composition, the father of the child coming to Jesus b) The “epileptic” boy puts his head in the water c) The “epileptic” boy burns himself in the flames in front of his house d) Christ heals the child e) The father brings his son to Christ. The chapter of Mark includes four consecutive episodes (fol. 80v); a) The man asks Jesus to heal his sick son b) Christ heals the boy c) The boy stands up d) Jesus goes to his apostles. Finally, Luke’s gospel we have three consecutive episodes, similar to the ones in fol. 80v. In fol. 125v portrays following scenes a) The man asks Jesus to heal his sick son b) Christ heals the boy c) Jesus returns to the apostles. However, this is not the case with the inventory numbers of the BnF gr. 74 manuscript. These scenes have only one episode (Fol.34v, Fol.83r). In fol. 34v there is only one scene. The boy is represented almost naked. He is represented twice, once standing and then falling on the ground. The boy’s father is undistinguishable in the crowd, standing at the right of the scene. In the fol. 83r, the “epileptic” boy is represented three times in three different ways: at first, he is depicted standing and then falling on the ground. The iconographic detail of this illustration is taken from 8r. The miracle at Capernaum and this Lunatic Child in Mark has one thing in common: both stories tell that the demoniac was thrown on the ground by the evil spirit (Mark, 9: 20). This was the reason that the artist adopted the identical scenes for these two scenes. In both manuscripts, the composition, the figures, and their posture are iconographic elements that display the story of the text.

As a result, a total of five illustrations on the healing of epileptic patients can be found in these two manuscripts: Laur. Plut 6.23 displays three scenes while BnF Grec 74 presents two scenes. Illustrations of the healing of patients in the Laur. Plut 6.23 has a narrative style. Besides, these scenes include four or five consecutive moments. In other words, all the scenes in Laur. Plut 6.23 is closely related to New Testament chapters. However, in the scenes of the BnF Grec 74, the depiction is less detailed and is centered on the healing scene. Nevertheless, the iconographic details of BnF Grec 74 show proficient artistic skill.

Giriş

Eski ve Orta Çağ hekimlerinin epilepsi olarak bildikleri sendrom, genellikle akut ataklarla noktalanan kronik bir durum olarak tanımlanmaktadır. Epilepsinin Antik Yunan metinlerinde birçok isim altında tanımlı bulunsa da insanlık tarihinde epileptik nöbetlerin ilk tanımlarına MÖ 2000’li yıllarda Mezopotamya’da Akad metinlerinde rastlanmaktadır. Bununla beraber Bizanslılar için epilepsinin sadece tıbbi değil, aynı zamanda dinî ve büyümlü boyutları da olduğundan hagiografik kaynaklar daha fazla katkı sunmaktadır.¹ Epilepsinin sebebi Bizanslı din adamları tarafından ilahi güçlere ve kötü ruhlara bağlanmıştır. *Yeni Ahit*’in Matta, Markos ve Luka İncilleri bölümlerinde de Antik Mısır ve Mezopotamya’daki gibi kötü cinler, kötü ruhlar bazı hastalıkların başlıca sebebi olarak görülmüştür. Örneğin insanların sara, sıtma, körlük, dilsizlik ve ateşli hastalıklara yakalanmalarının sebebi cinlerdir. Bu hastalar ise İsa’nın şifa mucizeleri ile iyileşmiştir.² *Yeni Ahit*’te İsa’ya atfedilen çeşitli mucizeler bulunmaktadır. Bunlar; hastaları iyileştirme, doğa ve diriliş mucizeleri olarak sınıflandırılabilir. Bizans döneminde, İsa’nın mucizeleri konulu tasvirler anıtsal resimler, resimli el yazmalarında, ikonalar ve madeni eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Sadece Sinoptik İncillerde yer alan İsa’nın cine tutulmuşlara şifa vermesi hikayesinde “cine tutulmuş” kişilerin belirtileri “saralı (epilepsi), kötü ruhlarla dolu, şiddetli nöbetler geçiren ve saldırgan davranış sergileyenler” olarak tanımlanmıştır.³

Makalenin konusunu oluşturan Laur. Plut 6.23 ve BnF Grec 74⁴ No.lu el yazmalarında Matta, Markos ve Luka İncilleri bölümlerinde resmedilmiş saralı (epilepsi) hastaların iyileştirilmesi mucizelerinin ikonografik çözümlemesi için makalenin birinci bölümünde “Epilepsinin Tarihçesi” başlığı altında kronolojik olarak hastalığın nasıl tanımlandığı ve algılandığı üzerinde durulmuştur. “Bizans İkonografisinde Epilepsi” başlığı altında ise Bizans Sanatı’nda asla yaygın bir konu olmayan, her biri aynı ikonografik tipi sergileyen ve 14. yüzyıldan itibaren Batı Sanatı’ndaki gelişimiyle de paralellik göstermeyen sahnelerin kaynaklarına değinilmiştir.

- 1 Margaret Trenchard-Smith, “Byzantine Households and the Sacred Disease: Caring for Epileptics”, *The Treatment of Disabled Persons in Medieval Europe: Examining Disability in the Historical, Legal, Literary, Medical, and Religious Discourse of the Middle Ages*, ed. Kevin Corrigan, Tory Vandeventer Pearman ve Wendy J. Turner (İngiltere: Edwin Mellen 2010), dipnot 5.
- 2 İncil’de “cin çıkarma” yöntemiyle tedavi edilen bu hastalıkların ortak özelliği, hastaların kontrolsüz hareketleridir. Bu durum cinlerin de benzer şekilde denetim altına alınamayan varlıklar olmasıyla özdeşleştirilmiş ve hastalığın cinlere yüklenmesine neden olmuştur. Bk. Azize Uygun, “İncillerde Hz. İsa’nın Cin Çıkarma Mucizesine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Tarih Okulu Dergisi* 8 (2015), 779.
- 3 Michael W. Mann, “The Epileptic Seizure and the Mystery of Death in Christian Painting,” *Epilepsy & Behavior* 17/2 (Şubat 2010), 139, erişim 12 Nisan 2023, <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2009.10.006>.
- 4 BnF Grec 74 No.lu el yazması, “Orta Bizans Dönemi Evangelion El Yazması: Grec 74 (Paris National Library)” başlığı altında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Prof. Dr. Zeliha Demirel Gökçalp danışmanlığında Doktora Tezi olarak çalışılmaktadır.

Laur. Plut 6.23⁵ ve BnF Grec 74⁶ No.lu el yazmalarında Matta, Markos ve Luka İncilleri bölümlerinde resmedilmiş saralı (epilepsi) hastaların iyileştirilmesi mucizeleri sahneleri, Bizans ikonografisinde İsa'nın diriltme ve bazı iyileştirme konuları sahneleri kadar yer almadığı için bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. 11. yüzyıla tarihlenen ve her ikisinin de başkent Konstantinopolis'te üretildiği düşünülen⁷ el yazmalarından Laur. Plut 6.23 No.lu yazma İtalya Floransa Laurentian Kütüphanesi'nde (Medicea Laurenziana) bulunmaktadır. 237 folyodan oluşan eserde 301 resim yer almaktadır. Laur. Plut 6.23 No.lu el yazmasında Matta, Markos ve Luka İncili bölümlerinde üç sahnede "Epilepsi Hastalarının İyileştirilmesi" tasvir edilmiştir. Paris Ulusal Kütüphanesi arşivlerinde bulunan BnF Grec 74⁸ No.lu el yazmasında resmedilmiş 375 adet sahneden Matta ve Markos İncili bölümlerinde bulunan iki sahne "Epilepsi Hastalarının İyileştirilmesi" konuludur.

1. Epilepsinin Tarihçesi

Epilepsi, günümüzde de dünya çapında her yaşta insanı etkileyen, en yaygın nörolojik bozukluklardan biridir. MÖ 3000-2000'li yıllardaki uygarlıkların literatürlerinde de yer alan hastalığın, epileptik nöbet tanımlarına Akad metinlerinde (MÖ 2000) rastlanılmaktadır. Bu metinlerde epilepsi semptomlarını gösteren hasta "boynu sola dönmüş, elleri ve ayakları gergin, gözleri fal taşı gibi açık, şuursuzca ağzından köpükler akmaktadır"⁹ diye tanımlanmış ve bu durumuna ay tanısının sebep olduğu vurgulanmıştır. En eski bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere epilepsi mit ve önyargılar ile iç içedir.¹⁰ Eski Mısır metinlerinde de (MÖ 1700) epilepsinin sebebi kötü ruhlara ya da şeytanlara dayandırılmış ve hastalığın tedavisinde dualar ve tütsüler kullanılmıştır¹¹.

5 Makale boyunca, eser bilgisinin kısaltılmış hâli olarak "Laur. Plut 6.23" tanımı kullanılacaktır.

6 Makale boyunca, eser bilgisinin kısaltılmış hâli olarak "BnF Grec 74" tanımı kullanılacaktır.

7 Shigebumi Tsuji, "The Study of The Byzantine Gospel Illustrations in Florence, Laur. Plut. VI.23 and Paris, Bibl. Nat. Cod. Gr. 74" (Doktora Tezi, Princeton Üniversitesi, 1968), 126.

8 Yazmanın sonunda yer alan nükteli şiirin İmparator I. İsaakios Komnenos (hük. 1057-1059) için yazıldığı düşünülmektedir. Kilise kanunlarına göre belirlenmiş standart *İncil* metnini resimlendiren el yazması Apokrif İnciller, manastır literatürü, aziz yaşam öyküleri gibi birçok farklı kaynaktan esinlenmiştir. Bk. Tsuji, "The Study of The Byzantine Gospel Illustrations in Florence, Laur. Plut. VI.23 and Paris, Bibl. Nat. Cod. Gr. 74," 3; Ricceri Rachele, Andreas Rhoby ve Rudolf S. Stefec, *Ausgewählte Byzantinische Epigramme in Illuminierten Handschriften: Verse Und Ihre 'Inscriptliche' Verwendung in Codices Des 9. Bis 15. Jahrhunderts. Veröffentlichungen Zur Byzanzforschung, 42.* (Viyanca: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 2018), 180.

9 Seda Karaöz Arıhan, "Tarih Boyunca Epilepsi", *Gevher Nesibe Darrüşşifası'nın 800. Kuruluş Yılı Anısına XXIV. Gevher Nesibe Tıp Günleri 25-27 Mayıs 2006 Kayseri, IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006), 285.

10 Emmanouil Magiorkinis, Kalliopi Sidiropoulou ve Aristidis Diamantis, "Hallmarks in the History of Epilepsy: From Antiquity Till the Twentieth Century", *Novel Aspects on Epilepsy*, ed. Red Foyaca-Sibat, (ABD: In Tech, 2011), 131.

11 Shawn L. Massa ve Orrin Devinsky, "Epilepsy and Behavior: A Brief History," *Epilepsy & Behavior* 1 (Şubat 2000), 27, erişim 7 Şubat 2023, <https://doi.org/10.1006/ebch.1999.0021>; Karaöz Arıhan, "Tarih Boyunca Epilepsi," 285.

MÖ 1067-1046 tarihli eski Babil tıbbi metinlerinde¹² ve MÖ 1790 tarihli Hammurabi yasalarında¹³ da epilepsi tanımları bulunmaktadır. Bu metinlerden de anlaşılan sara hastalarının kötü ruhlerden etkilendiği, iblisler ve hayaletler ile ilişkilendirildiğidir.¹⁴ Antik Yunan metinlerinde epilepsinin seliniasmos kutsal hastalığı, Herkül hastalığı (çünkü yarı tanrı Herkül’ü de etkilediğine inanılır) ya da şeytancılık gibi birçok isim altında anıldığı görülmektedir. “Epilepsi” Yunanca “epilambanein” (επιλαμβάνειν) fiilinden gelir, bu da “ele geçirmek, sahip olmak ya da üzme” anlamındadır. Eski Yunanlılar, epilepsiyi ruha yayılan bir “miazma” (başkalarından bulaşan ya da fiziksel olarak görülmeyen atalardan kalıtsal olarak alınan varlık) olarak görmüştür. Günahkârlar için ilahi bir ceza olarak kabul edilen epilepsi Tanrıları gücendiren insanların hastalığıydı¹⁵ ve hastalığın nöbetleri farklı bir sebebe bağlanmaktaydı.¹⁶ Klasik Yunan’da epilepsiye karşı batıl inanç yaygın olsa da bir hastalık olarak ilk resmî tanımı Hipokrat’a (MÖ 460-370) atfedilmektedir. Hipokrat hastalığın sebebini beyin anormalliğine bağlamış, diğer hastalıklardan daha kutsal olmadığına ve tedavi edilebileceğine değinmiştir¹⁷.

- 12 “British Museum’un Babil koleksiyonundaki (MÖ 1067-1046) bir tablette, bugün epilepsi olarak bilinen durumun doğaüstü güçlerden kaynakladığını ileri süren ayrıntılı bir tanımını içeren rapor bulunmaktadır. Yaklaşık olarak MÖ 1. binyılın ortalarına tarihlenen Neo Babil alfabesiyle yazılmış bu tablette epilepsi, “Sakıkku miqtu (düşme hastalığı)” olarak adlandırılmaktadır. Bk. Isam Jaber Al-Zwaini. Al-Zwaini ve Ban Abdul-Hameed Majeed Albadri, “Epileps The Long Journey of The Sacred Disease”, *Epilepsy Advances in Diagnosis and Therapy*, ed. Isam Jaber AL-Zwaini ve Ban Abdul-Hameed Majeed Albadri (Londra: Intech Open, 2019), 3-16.
- 13 Hammurabi Yasalarına göre “eğer bir köle satın alınır ve ardından bir ay geçmeden kölede bennu hastalığı ortaya çıkarsa, köleyi satıcısına iade ederek daha önce ödenmiş olduğu parayı geri alacaktır”. Bk. Marten Stol, *Epilepsy in Babylonia* (Amsterdam: Brill, 1993), 45.
- 14 Kinneir, J. V. Wilson ve Edward Henry Reynolds, “Translation and Analysis of Cuneiform Text Forming Part of Babylonian Treatise on Epilepsy”, *Medical History* 34 (Ağustos 2012), 186, erişim 12 Şubat 2023, doi:10.1017/S0025727300050651. Bunun yanında eski Çin inanışlarında tam tersi bir durum söz konusudur. Yani epilepsi iblis gibi kötü ruhlarla ilişkilendirilmemiştir. Çin kaynaklarında epilepsi “düşüren” anlamına gelen “dian” olarak anılmaktadır. Ming hanedanlığı döneminde (MS 1368-1644) yaşamış olan hekimler hastalığı “hasta aniden hayalet cisim görmüş gibi kendini yere atar” olarak tanımlamıştır. Bk. Karaöz Arıhan, “Tarih Boyunca Epilepsi,” 288.
- 15 Magiorkinis, Sidiropoulou ve Diamantis, “Hallmarks in The History of Epilepsy: From Antiquity Till The Twentieth Century,” 132.
- 16 Yunanlılar, sara nöbetinin semptomlarını Kybele, Poseidon, Mars, Hekate, Hermes veya Apollon gibi farklı bir tanrıya bağlarlardı. Hipokrat metinlerine göre, örneğin semptomlar dış gıcırdatması veya sağ tarafta kasılmalar içeriyorsa, o zaman epilepsi Kybele’ye atfedilirken hasta bir at gibi çılgık atıyorsa suçlu tanrı Poseidon’dur. Magiorkinis, Sidiropoulou ve Diamantis, “Hallmarks in the History of Epilepsy: From Antiquity Till the Twentieth Century,” 132.
- 17 “Tıbbın Babası” ve Yunan tarihinin klasik döneminin (MÖ 480-323) en önde gelen hekimi Hipokrat epilepsi hakkında şöyle yazmıştı: “Kutsal hastalığın diğer herhangi bir hastalıktan daha ilahi veya kutsal olduğuna inanmıyorum, aksine, tpki diğer hastalıkların ortaya çıktıkları bir doğası olduğu gibi, bu hastalık da bir doğa ve kesin bir neden. Bununla birlikte, diğer hastalıklardan tamamen farklı olduğu için, sadece insan oldukları için cehalet ve hayretle bakanlar tarafından ilahi bir ziyaret olarak kabul edilmiştir. Bu sözde kutsal hastalık, diğer tüm hastalıklarla aynı nedenlere bağlıdır (...) her hastalığın kendi doğası ve gücü vardır”. Bk. Stavros J. Baloyannis, “Epilepsy: A Way from Herodotus to Hippocrates,” *Epilepsy & Behavior* XXX (2013), 2; Chez J. B. Balliere, *Oeuvres Complètes D’hippocrate: Traduction Nouvelle Avec Le Texte Grec En Regard* (Paris: Bibliothèque nationale, 1861), 178; James Longrigg, “Epilepsy in Ancient Greek Medicine -The Vital Step”, *Seizure* 9 (Ocak 2000), 16, erişim 05 Nisan 2023, doi: 10.1053/seiz.1999.0332.

Roma Dönemi'nde Yaşlı Plinius (MS 23-79) gibi filozof ya da Pedanius Dioscorides (MS 40-90) gibi farmakoloji bilgileri epilepsiden söz etmiştir. Ancak bu dönemin en önemli filozoflarından/tıp doktorlarından biri olan Bergamalı Galen (Aelius Galenus/Claudius Galenus, MS 131-201) Hipokrat külliyatında bu teoriyi geliştirmiş, epilepsiyi bir beyin hasarı olarak değerlendirmiş, üç ana sınıfa ayırmıştır. Efesli Soranus'un da (MS 1.-2. yüzyıl) hastalığın anlaşılmasına katkı sağladığı bilinmektedir. Epileptik bozukluğun farkında olan ve Galen'in takipçisi Bizanslı hekimler de vardı¹⁸. Bu hekimlerden Bergamalı Oribasius (MS 4. yüzyıl), Amidalı Aetius (MS 6. yüzyıl), Trallesli Alexander (MS 6. yüzyıl) ve Aeginalı Paul (MS 7. yüzyıl),¹⁹ MS 9. yüzyılda yaşamış İatrosophistes Leon, Konstantinos Porphyrogenitus'un başhekimî Theophanes Khrysobalantes de metinlerinde çeşitli tedavi yöntemlerine atıfta bulunmuşlardır.²⁰ Dolayısıyla eski hekimler, ilahi kökene dair görüşlere meydan okumuş, genetik yatkınlıkları tanıyarak ve fizyolojik kavramlara dayalı "akılcı" tedavi önererek nöbetler ve epilepsi hakkında inandırıcı açıklamalar yazmışlardır. Ancak bu geleneğin Geç Antik çağda, Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve Yahudi-Hristiyan teolojisinin yükselişine dayanmadığını söylemek yanlış olmaz.²¹ Yaygın inanca karşı doğal sebepleri savunan Hipokrat ve takipçilerin beyin yaralarının sebep olduğu epilepsi nöbetleri için doğaüstü açıklamaları reddetmelerinin meseleyi halkın zihninde hiçbir şekilde çözmediği anlaşılmaktadır. Hristiyan doktrini, epilepsiyi kötü ruhların mülkü olarak görmeye devam etmiş ve epilepsi hastaları şeytan çıkarma ile tedavi edilmek istenmiştir. Bir zamanlar *Kutsal Hastalık* olarak anılan ve birçok kültürde hâlâ nöbetleri şeytani veya ilahi etkilerin sonucu olarak görülen epilepsi²², dinî boyutu olan gizemli ve doğaüstü bir hastalık olarak algılanmıştır.²³ Bu sebeple Bizanslılar için epilepsinin sadece tıbbî değil, aynı zamanda dinî ve büyümlü boyutları da olduğundan hagiografik

18 Jean Lascaratos ve Panaghiotis Vassilios Zis. "The Epilepsy of Emperor Michael IV, Pappaloni (1034-1041 A.D.): Accounts of Byzantine Historians and Physicians", *Epilepsia* 41 (2000), 915; Petros Bouras-Vallianatos, "Bizanslı Hekimlerin Şifa Sanatı Bağlamında İncelenmesi", *Hayat Kısa, Sanat Uzun Bizans'ın Şifa Sanatı*, ed. Brigitte Pitarakis (İstanbul: Pera Müzesi Yayınları, 2015), 110.

19 Petros Bouras-Vallianatos, "Clinical Experience in Late Antiquity: Alexander of Tralles and the Therapy of Epilepsy", *Medical History* 58 (Haziran 2014), 338, Erişim 8 Nisan 2023, <https://doi.org/10.1017/mdh.2014.27>

20 Örneğin Aeginalı Paulos, damardan kan almayı tavsiye ederken Aleksandros (Sağaltımbilim, 1.15) herhangi bir cerrahi müdahale kullanmayı "şifa"dan ziyade "ceza" sayarak Bizanslı hekimler arasında farklı yaklaşımların varlığını teyit etmektedir. Bk. Bouras, "Clinical Experience in Late Antiquity: Alexander of Tralles and the Therapy of Epilepsy", 117.

21 Magiorkinis, Sidiropoulou ve Diamantis, "Hallmarks in The History of Epilepsy: From Antiquity Till The Twentieth Century", 134; Christian M. Kaculini, Amelia J. Tate-Looney ve Ali Seifi, "The History of Epilepsy: From Ancient Mystery to Modern Misconception," *Cureus* 13 (Kasım 2021), Erişim 07 Nisan 2023, doi: 10.7759/cureus.13953.; William Theodore, "Epilepsy in Classical Antiquity", *Third International Congress on Epilepsy, Brain and Mind* (Londra: Elsevier, 2015), 3.

22 1998'li yıllarda Suudi Arabistan'da üniversite hocaları dâhil olmak üzere yüksek öğretim mezunları arasında yapılan bir araştırma oldukça ilginç bir sonuç vermiştir. Bu araştırmaya göre eğitimli insanların yaklaşık % 50'sinin epilepsinin sebebi olarak cinin bedeni ele geçirdiğine inandığı görülmüştür. Bk. Uygun, "İncillerde Hz. İsa'nın Cin Çıkarma Mucizesine Eleştirel Bir Yaklaşım", 779.

23 Peter Wolf, "History of Epilepsy: Nosological Concepts and Classification", *Epileptic Disorders* 16 (2014), 261-269.

kaynaklar daha fazla kanıt sunmaktadır.²⁴ Yazarlar, tarihçiler, hagiograflar, ilahiyatçılar ve hekimler metinlerinde daha çok gözlemci ya da okuyucunun gözünü korkutacak şekilde hastalığın tekinsiz seyrine ve büyük epileptik nöbetlerine yer vermişlerdir. Nöbetlerin beklenmedik bir şekilde ortaya çıkması, epilepsinin sebebinin ve tedavi olanaklarının da doğaüstü güçlerde ve özellikle ayın evrelerinde gök cisimlerinin hareketinde aranmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.²⁵ Batıl inançlı olmayan insanlar, Hipokrat'ın takipçileri olmuştur. Ancak MS 3. yüzyılda Hristiyanlığın etkisiyle eski tıbbın rasyonel tutum ve natüralist görüşlerine karşı kazananın batıl inanç olduğu anlaşılmaktadır. Erken Hristiyanlık döneminde dinî metinleri yorumlayan İskenderiyeli Athanasios Origen (MS 185-254), epilepsi nöbetlerinin oluşumu için hekimlerin fizyolojik açıklamasını reddetmiş ve asıl sebebinin “ayın” hareketleri sonucu vücudu ele geçiren bir iblis olduğunu vurgulamıştır. Yaklaşık bir yüzyıl sonra da Ioannes Hrisostomos (Ioannes Khrysostomos) da (MS 347-407), Origen'in açıklamasını tasdik ederek “ay çarpması” olarak tanımlanan epilepsinin şeytani etkinin sonucu olduğuna dair inancını vaazlarında sıklıkla ifade etmiştir.²⁶ Kilise babalarıyla birlikte yayılmış gibi görünen epilepsi hakkında batıl inanç kavramları Orta ve Geç Bizans dönemine ait kaynaklarda da “ay çarpması” adı verilen şeytani bir hastalık olarak tanımlanmaya devam etmiştir.²⁷ Hastalığın “ay çarpması” olarak metinlerde karşımıza çıkması İsa'nın mucizevi işlerini halkın aşına olduğu ve anlayabileceği terimlerle anlatmak kaygısı olmalıydı.²⁸

Pergamonlu Oribasius (MS 320-400), Trallesli İskender (MS 525-605), Aeginalı Paulus (MS 625-690), Amidalı Aetius (MS 6-7. yüzyıl) gibi Bizanslı hekimler Antik Yunan doktorlarının teorilerini özetlemişler ve ilginç epileptik hasta vakalarını bildirerek hastalığın tanınmasını daha da sistematize etmişlerdir. Erken Bizans ve Geç Antik dönemlerde hekimlerin Bergamalı Galen'in, Hipokrat'ın görüşlerine bağlı olduğu ve bunların da İslam ve Avrupa tıbbını etkilediği açıktır. Ancak Babil döneminden beri bulaşıcı veya histerik bir hastalık olarak kabul edilmiş, hastaların “ele geçirilmiş”, cadı veya büyücü olarak etiketlenmesi gibi sembolizm içeren baskın görüşler, abar-

24 Margaret Trenchard-Smith, “Byzantine Households and the Sacred Disease: Caring for Epileptics”, dip not 5.

25 Georgios Makris, “Zur Epilepsie in Byzanz”, *Byzantinische Zeitschrift* 88 (1995), 363.

26 Jessica Wright, “Between Despondency and the Demon: Diagnosing and Treating Spiritual Disorders in John Chrysostom's Letter to Strageirios”, *Journal of Late Antiquity* 8 (Ekim 2015), 357, Erişim 3 Mart 2023, <https://doi.org/10.1684/epd.2014.0676>.

27 Ancak bununla beraber epilepsi sosyal bir utanç olarak görülse de “delilik” gibi engelleyici değildi. Yani yüksek makamlarda görev almaya ya da imparator olmaya engel değildi. Tartışmalı da olsa Fransız dermatoloji ve tıp tarihçisi Eduard Jeaneime (1858-1935) 1924'te yayımlanan bir makalesinde en az altı Bizans imparatorunun epilepsi hastası olduğunu vurgulamaktadır (Zenon, IV. Mihail, V. Mihail, I. Isaakios, III. İoannis, II. Theodoros) Bk. Édouard Jeaneime, “L'epilepsie Sur Le Trone De Byzance”, *Bulletin de la Societe Française d'Histoire de la Medecine* 18 (1924), 260; Lascaratos ve Zis, “The Epilepsy of Emperor Michael IV, Paphlagon (1034–1041 AD): Accounts of Byzantine Historians and Physicians,” *Epilepsia* 41 (2000), 913; John Lascaratos ve Panaghiotis Vassilios Zis, “The Epilepsy of the Emperor Theodore II Lascaris (1254–1258)”, *Epilepsy* 11(Kasım 1998), 296, Erişim 3 Mart 2023, [https://doi.org/10.1016/S0896-6974\(98\)00032-2](https://doi.org/10.1016/S0896-6974(98)00032-2).

28 Georgios Makris, “Zur Epilepsie in Byzanz”, *Byzantinische Zeitschrift* 88 (1995), 365.

tılı dindarlık ve çarpıtılmış tıp, mistisizm ve dogmatizm Orta Çağ'da galip gelmiş, tedavide olmayan yöntemler kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Genel olarak Orta Çağ'da, tedavinin temeli de geleneksel (diyet, botanik ilaçlar ve kan alma), büyüsel (ayın evreleri, kafatasında herhangi bir bölgede delik açma) ve dua, şeytan çıkarma gibi dinî olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmaktaydı.²⁹ Sonraki yıllarda da epilepsinin büyüsel sebeplerine ve tedavilerine olan inanç sebebiyle, hastalığın tanı ve tedavi süreci 19. yüzyılın ortalarına kadar belirsiz kalmıştır.³⁰

2. Bizans İkonografisinde Epilepsi

Doğüstü güçlerden kaynakladığına inanılan, mit ve önyargılar ile iç içe olan epilepsinin sebebi, MÖ 2000 yılına tarihlenen Akad metinlerinde ay tanrısına bağlanmaktadır.³¹ Eski Mısır metinlerinde (MÖ 1700) ise epilepsinin sebebi kötü ruhlara ya da şeytanlara dayandırılmıştır.³² Bu metinlerden anlaşılan sara hastalarının kötü ruhlardan etkilendiği, iblisler ve hayaletler ile ilişkilendirilmiştir.³³ “Ele geçirmek” anlamına gelen “epilepsi” kelimesi, Yunanca “epilambanein” fiilinden türetilmiştir. Bu sebeple Eski Yunan'da epilepsi, “aşılma, ele geçirilme, saldırıya uğrama veya sahip olunma durumu” anlamında tanımlanmış ve insanlar epilepsi nöbetlerinin tanrılar tarafından tetiklendiğine inanarak epilepsinin kutsal bir hastalık olduğunu kabul etmiştir.³⁴ MÖ 4. yüzyıldan itibaren, epilepsinin büyüsel sebeplerine ve tedavilerine olan inanç Hipokrat ile yavaş yavaş kaybolsa da³⁵ bu gelenek Geç Antik çağda, Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve Yahudi-Hristiyan teolojisinin yükselişine dayanmamıştır.

Kabaca MÖ 14. yüzyıldan MS 6. yüzyıla kadar pek çok nesil boyunca bir araya getirilmiş, Yahudi halkının tarihî, dinî ve kültürel yaratımlarının kanonlaştırıldığı *Eski Ahit/Tanah* ve *Talmud*'ta genel olarak epilepsi “organik” bir hastalık kavramı olarak kabul edilmiş ancak hastalığın kaynağının beyin olduğu tanınmamıştır. *Talmud*'da

29 Christos Panteliadis, “Historical Sources on Epilepsy Surgery: From The Antiquity Through the End 20th Century”, *The Open Neurology Journal* 15 (Haziran 2021), 53, Erişim 11 Mart 2023, <https://doi.org/10.1016/j.braindev.2017.02.002>.

30 17. ve 18. yüzyıllarda epilepsi, sinirsel bozuklukların zihinsel bozukluklardan ayrılması sürecindeki çeşitli tartışma alanlarından biridir. Bu da 19. yüzyılda modern nörolojinin başlangıcını oluşturmuştur. Bk. Olaf E.M.G Schijns, Govert Hoogland, Pieter L. Kubben ve Peter J Koehler, “The Satrat and Development of Epilepsy Surgery in Europe: A Historical Review”, *Neurourg* 38 (Haziran 2015), 448, Erişim 11 Mart 2023, <https://doi.org/10.1007/s10143-015-0641-3>.

31 Magiorkinis, Sidiropoulou ve Diamantis, “Hallmarks in The History of Epilepsy: From Antiquity Till The Twentieth Century”, 131.

32 Shawn Masia ve Devinsk Orrin, “Epilepsy and Behavior: A Brief History”, *Epilepsy & Behavior* 1 (Şubat 2000), 27, Erişim 15 Mart 2023, <https://doi.org/10.1006/ebeh.1999.0021>; Karaöz-Arhan, “Tarih Boyunca Epilepsi,” 285.

33 Wilson ve Reynolds, “Translation and Analysis of Cuneiform Text Forming Part of Babylonian Treatise on Epilepsy,” 186.

34 Baloyannis, “Epilepsy: A Way from Herodotus to Hippocrates,” 2-3.

35 Schijns, Hoogland, Kubben ve Koehler, “The Start and Development of Epilepsy Surgery in Europe: A Historical Review,” 450.

epilepsiden mustarip kişiyi *nikhpe* olarak adlandırılarak epileptik nöbetin istemsiz doğası vurgulanmıştır. Bu terim, kişinin iradesine karşı bir şeyi dayatma eylemi anlamına gelen İbranice isim *kfi'a*'dan türetilmiştir. Metinlerden suya veya ateşe düşme gibi ciddi yaralanmalara sebep olabilen bir hastalık olarak kabul edilen epilepsiden etkilenen kişinin bilincinin tamamen açık olduğu anlaşılmaktadır. Bazı *Talmud* kaynakları, epilepsinin sebebini kötü bir ruh veya bir iblis tarafından yapılan saldırıya bağlarken bazıları kalıtsal faktörlerin olabileceğinin belirtmektedir. Nitekim Yahudi alimler hastalığın her yaşta ortaya çıkabileceğini ve hatta doğuştan gelen kusurlardan biri olarak kabul edilebileceğini büyük ihtimal bildiklerinden dolayı³⁶ *Talmud*'da “bir erkek, sara hastası bir ailenin kadınıyla evlenmemelidir” yorumu yer almaktadır. Hem Babil hem de Kudüs *Talmud*'unda epilepsiye benzeyen, hastanın aniden kafa karışıklığına ve mantıksız kararlara kapıldığı, baş dönmesi yaşadığı ve konuşamayabileceği geçici bir durumdan bahsedilmektedir.³⁷ *Eski Ahit*'te epileptik fenomenler ya da imalar tespit edilebilmektedir. Örneğin Balam'ın kendini “her şeye gücü yetenin görümünü gören, yere düşen ama gözleri açık biri” (Sayı 24: 4) olarak tanımlamasının, epilepsiyi ima ettiği ileri sürülebilir. Buradaki “düşme” muhtemelen sara nöbeti anlamına gelmektedir. Ayrıca Saul'un da dâhil olduğu olaylarda “yere düşmeyi” içeren kehanetler de epilepsi belirtisi olarak kabul edilmektedir.³⁸ *Yeni Ahit*'te de “ele geçirilmiş bir çocuğun iyileşmesine ilişkin anlatıda³⁹“ani düşmeler, kasılmalar ve bilinç kaybı” epileptik nöbetin klasik semptomları olarak vurgulanmaktadır. Diğer bir deyişle MÖ 1 binyılın ortalarına tarihlenen Babil alfabesiyle yazılmış tablette *Sakikku miqtu* (düşme hastalığı) olarak tanımlanmış epilepsi, *Eski Ahit* ve *Yeni Ahit*'te de “düşme hastalığı” olarak karşılık bulmuştur.

Helenistik dünyada “kutsal bir hastalık” olarak tanrılara atfedilen epilepsi *Yeni Ahit*'te iblisler ile ilişkilendirilmiştir. Büyük olasılıkla, epilepsinin bir tür şeytani ele geçirme fikri olduğu erken dönem Hristiyanlığına özgü bir kavramdır. Erken Hristi-

36 Epilepsi, eski Yahudi kaynaklarında demonoloji ile yakından bağlantılıdır. *Talmud* bilgilerinin hâlâ hastalığın şeytani kökenine inandıkları kesin değildir ancak buna karşı kullanılan üslup (ele geçirilme gibi) bu konuyu gündeme getirmektedir. MS 2. yüzyılda yaşamış Haham Yahuda epilepsiyi tehlikeli bir iç hastalık olarak kabul etmiştir. Öyle ki hasta tüm emirlerin sorumluluğundan muaf tutulmuştur. *Talmud*'a göre epilepsi ilk kez her yaşta ortaya çıkabilmekte veya doğuştan gelmektedir. Dolayısıyla *Talmud*'ta Hipokrat'tan sonra epilepsinin genetik yönlerden bahsedilmektedir. Bk. Amos D. Korczyn, Steven C. Schachter, Martin J. Brodie, Sarang S. Dalal, Jerome Engel Jr, Alla Guekht, Hrvoje Hecimovic, Karim Jerbi, Andres M. Kanner, Cecile Johannessen Landmark, Pavel Mares, Petr Marusic, Stefano Meletti, Marco Mula, Philip N. Patsalos, Markus Reuber, Philippe Ryvlin, Klára Štillová, Roberto Tuchman ve Ivan Rektor, “Third International Congress on Epilepsy, Brain, and Mind: Part 2”, *Epilepsy & Behavior* (2015), 15.

37 Moshe Feinsod, “Neurology in the Bible and the Talmud”, *Handbook of Clinical Neurology*, ed. Michael J. Aminoff, François Boller ve Dick F. Swaab (Londra: Elsevier, 2010), 45.

38 Samuel 18:1–19:24, Eric Ziolkowski, “Epilepsy I. Ancient Near East and Hebrew Bible/New Testament; III. Christianity; V. Literature, Visual Art, and Film”, *Encyclopedia of the Bible and its Reception* (Berlin: Gruyter, 2013), 7: 1050. *Eski Ahit*'te geçen İbranice “Nefilat Appayim” (yüzüstü düşme) terimi kesin olarak epilepsi anlamına gelmeyebilir. Bir kişi bir aydınlanma, kehanet sırasında veya Tanrı'dan bir mesaj alırken (örneğin, İbrahim, Musa) yüzünün üzerine düşebilir. “Düşme” terimi epilepsiyi ima etse de çeviri ve yorumlarda alternatif açıklamalar olabilir. Bk. Bialer, “Epilepsy in the Bible, Talmud, and Jewish”, 7.

39 Bk. Markos 9: 14-29. <https://incil.info/>

yanlık döneminde dinî metinleri yorumlayan İskenderiyeli Origen’de, Matta üzerine yaptığı yorumda, epilepsinin şeytani kökeninin altını çizmiş ve hekimlerin fizyolojik açıklamasını reddederek asıl sebebinin “ayın” hareketleri sonucu vücudu ele geçiren bir iblis olduğunu vurgulamıştır.⁴⁰ Hristiyanlık öncesi dönemlerde de ay tanrıçası Selene’ye karşı günah işleyen kişilerin başına gelen bir bela olarak açıklanan epilepsinin din ile ilişkisi açıkça görülmektedir. MS 1. ve 2. yüzyıl boyunca Hristiyanların epilepsiye yönelik tutumları büyük ölçüde *Markos İncili*’nde⁴¹ “kirli bir ruh” tarafından ele geçirilen babanın oğluna İsa’nın davranışı; *Matta İncili*’nde⁴² bu anlatımın varyantında İsa’nın ruhu bir “iblis” olarak tanımlaması ve *Luka*’da⁴³ anlatıcının ondan hem “cin” hem de “kirli ruh” olarak söz etmesi ile ilişkilidir. Burada hasta erkek çocuk, eski doktorlar tarafından tanımlanan epilepsinin ağlamak, köpürmek, diş gıcırdatmak, kıvranmak gibi tüm ana semptomlarını sergilemektedir.⁴⁴ Ayrıca *Matta İncili*’nde, babanın İsa’ya oğlanın nöbet sırasında “*sık sık ateşe, suya düşüyor*” diye yakınması, *Talmud*’da epilepsinin suya veya ateşe düşme gibi ciddi yaralanmalara sebep olabilen bir hastalık olarak kabul edildiğini akla getirmektedir.

Yeni Ahit anlatılarında karakter bulan İsa’nın cüzzamlı, sıtmalı, felçli, kör, sağır, dilsiz, topal, vücudu su toplayan ya da kanamalı insanları iyileştirmesi gibi sahneler Bizans tasvir sanatındaki popüler konular arasındadır. Orta Çağ’da, doktorların Hristiyanların kronik, fiziksel rahatsızlıklarını veya hastalıklarını iyileştirmek şöyle dursun, tıbbi yardım sunmak için nadiren müsait olduğu zamanlarda, İsa’nın hastaları iyileştirmesinin resimli temsilleri umut, rahatlık ve ilham vermiş olmalıdır. Ancak bununla beraber epilepsili hastaların iyileştirilmesi konulu sahnelere sınırlı sayıda el yazmalarında rastlanmaktadır. Epilepsinin el yazmalarında yer almasının/tespit edilebilmesinin temel sebebi ilgili metinde açıklanmış olmasıdır. Bununla beraber el yazmaları dışında bazı örneklerde, “iyileşen hastaların”, hiçbir zaman kanıtlanamasa da nöbet geçiren sara hastalarına benzediği düşünülebilir.⁴⁵

3. Laur. Plut 6.23 ve BnF Grec 74 No.lu El Yazmalarındaki Epilepsi Hastalarının İyileştirilmesi Sahneleri

Bizans resim sanatında Laur. Plut 6.23 ve BnF Grec 74 No.lu el yazması eserlerde tanımlanabilen epilepsi (saralı) hastalarının iyileştirilmesi sahnelerinin kaynağı *Markos* (9.14-29), *Matta* (17.14-21) ve *Luka İncilleri*dir (9.37-43).

40 Ullrich Hecke, “New Testament”, *Encyclopedia of the Bible and its Reception* (Berlin: Walter de Gruyter, 2013), 6: 1051-1052.

41 Bk. Markos, 9:14-29, <https://incil.info/>

42 Bk. Matta, 17: 14-20, <https://incil.info/>

43 Bk. Luka, 9: 37-43, <https://incil.info/>

44 Eric Ziolkowski, “Christianity”, *Encyclopedia of the Bible and its Reception* (Berlin: Walter de Gruyter, 2013), 6: 1052-1057.

45 Ziolkowski, “Christianity,” 1052-1057.

Matta 17: 14-21⁴⁶:

¹⁴ Kalabalığın yanına vardıklarında bir adam İsa'ya yaklaşip önünde diz çöktü. ¹⁵ "Ya Rab" dedi, "Oğlumun haline acı! Sarası var, çok acı çekiyor. Sık sık ateşe, suya düşüyor. ¹⁶ Onu senin öğrencilerine getirdim, ama iyileştiremediler." ¹⁷ İsa, "Ey imansız ve sapmış kuşak!" dedi. "Sizinle daha ne kadar kalacağım? Size daha ne kadar katlanacağım? Çocuğu buraya, bana getirin." ¹⁸ İsa cini azarlayınca, cin çocuktan çıktı, çocuk o anda iyileşti. ¹⁹ Sonra öğrenciler tek başlarına İsa'ya gelip, "Biz cini neden kovamadık?" diye sordular. ²⁰⁻²¹ İsa, "İmanınız kıt olduğu için" karşılığını verdi. "Size doğrusunu söyleyeyim, bir hardal tanesi kadar imanınız olsa şu dağa, 'Buradan şuraya göç' derseniz, göçer; sizin için imkânsız bir şey olmayacaktır."

Markos 9: 14-29⁴⁷:

¹⁴ Öteki öğrencilerin yanına döndüklerinde, onların çevresinde büyük bir kalabalığın toplandığını, birtakım din bilginlerinin onlarla tartıştığını gördüler. ¹⁵ Kalabalık İsa'yı görünce büyük bir şaşkınlığa kapıldı ve koşup O'nu selamladı. ¹⁶ İsa öğrencilerine, "Onlarla ne tartışıyorsunuz?" diye sordu. ¹⁷ Halktan biri O'na, "Öğretmenim" diye karşılık verdi, "Dilsiz bir ruha tutulan oğlumu sana getirdim. ¹⁸ Ruh onu nerede yakalarsa yere çarpıyor. Çocuk ağzından köpükler saçıyor, dişlerini gıcırdatıyor ve kaskatı kesiliyor. Ruhu kovmaları için öğrencilerine başvurduğum, ama başaramadılar." ¹⁹ İsa onlara, "Ey imansız kuşak!" dedi. "Sizinle daha ne kadar kalacağım? Size daha ne kadar katlanacağım? Çocuğu bana getirin!" ²⁰ Çocuğu kendisine getirdiler. Ruh, İsa'yı görür görmez çocuğu şiddetle sarstı; çocuk yere düştü, ağzından köpükler saçarak yuvarlanmaya başladı. ²¹ İsa çocuğun babasına, "Bu hal çocuğun başına geleli ne kadar oldu?" diye sordu. "Küçüklüğünden beri böyle" dedi babası. ²² "Üstelik ruh onu öldürmek için sık sık ateşe, suya attı. Elinden bir şey gelirse, bize yardım et, halimize acı!" ²³ İsa ona, "Elinden gelirse mi? İman eden biri için her şey mümkün!" dedi. ²⁴ Çocuğun babası hemen, "İman ediyorum, imansızlığımı yenmeme yardım et!" diye feryat etti. ²⁵ İsa, halkın koşuşup geldiğini görünce kötü ruhu azarlayarak, "Sana buyuruyorum, dilsiz ve sağır ruh, çocuğun içinden çık ve ona bir daha girme!" dedi. ²⁶ Bunun üzerine ruh bir çığlık attı ve çocuğu şiddetle sarsarak çıktı. Çocuk ölü gibi hareketsiz kaldı, öyle ki oradakilerin birçoğu, "Öldü!" diyordu. ²⁷ Ama İsa elinden tutup kaldırıncaya, çocuk ayağa kalktı ²⁸ İsa eve girdikten sonra öğrencileri özel olarak O'na, "Biz kötü ruhu neden kovamadık?" diye sordular. ²⁹ İsa onlara, "Bu tür ruhlar ancak duayla kovulabilir" yanıtını verdi.

46 "Matta İncili," erişim 15 Nisan 2023, <https://incil.info/>

47 "Markos İncili," erişim 15 Nisan 2023, <https://incil.info/>

Luka 9: 37-43⁴⁸:

³⁷Ertesi gün dağdan indikleri zaman, İsa'yı büyük bir kalabalık karşıladı. ³⁸Kalabalığın içinden bir adam, "Öğretmenim" diye seslendi, "Yalvarırım, oğlumu bir gör, o tek çocuğumdur. ³⁹Bir ruh onu yakalıyor, o da birdenbire çılgık atıyor. Ruh onu, ağzından köpükler gelene dek şiddetle sarsıyor. Bedenini yara bere içinde bırakarak güçbela ayrılıyor. ⁴⁰Ruhu kovmaları için öğrencilerine yalvardım, ama başaramadılar." ⁴¹İsa şöyle karşılık verdi: "Ey imansız ve sapmış kuşak! Sizinle daha ne kadar kalıp size katlanacağım? Oğlunu buraya getir." ⁴²Çocuk daha İsa'ya yaklaşırken cin onu yere vurup şiddetle sarstı. Ama İsa kötü ruhu azarladı, çocuğu iyileştirerek babasına geri verdi. ⁴³⁻⁴⁴Herkes Tanrı'nın büyük gücüne şaşırıp kaldı.

İsa'nın iyileştirme mucizelerinden Sinoptik İncillerde aktarılan *cine tutulmuşların iyileştirilmesi mucizesi*, öykülerdeki benzerlikler ve farklılıklar göz önüne alındığında altı başlık altında toplanabilir. Tablo 1'de verilen bu öykülerden ilk dördü daha çok Batı Sanatında konu edilmiştir. ⁴⁹

Tablo 1. İncil'de Geçen İsa'nın İyileştirme Mucizeleri (Arsal Yüzgüller, "Batı Sanatında İsa'nın Mucizelerinin İkonografisi: Başlangıcından Karşı-Reformasyon'a Kadar," 20-21)			
Konu	Matta	Markos	Luka
Gerasalıların Memleketinde Cine Tutulmuşların İyileştirilmesi	Matta 8: 28-34	Markos 5: 1-20	Luka 8: 26-37
Havarilerin İyileştiremediği Çocuğun İyileştirilmesi /Saralı Hastanın İyileştirilmesi	Matta 17: 14-21	Markos 9: 14-29	Luka 9: 37-43
Kefarnahum'da Sinagogdaki Adamın İyileştirilmesi		Markos 1: 23-27	Luka 4: 33-36
Kenanlı Kadının Kızının İyileştirilmesi	Matta 15: 21-28	Markos 7: 24-30	
Kör ve Sağır Adamın İyileştirilmesi	Matta 12: 22-24		
Dilsiz Adamın İyileştirilmesi	Matta 9: 32-34		Luka 11: 14

3.1. Laur. Plut 6.23

Laur. Plut 6.23 No.lu yazma, Floransa Laurentian Kütüphanesi'nde (Medici Kütüphanesi) bulunmaktadır. 11. yüzyılın son yarısı ve 12. yüzyılın başlarına tarihlendirilen eser Tetraevangelion grubuna girmektedir. El yazması parşömen üzerine yazılmış ve 20x16 cm ölçülerindedir. Yazma 292 folyoya sahiptir ve 292 minyatürden oluşmaktadır. Plut 6.23 No.lu yazmada yer alan minyatürlerin 119'u *Matta*, 52'si *Markos*, 86'sı *Luka* ve 35'i ise *Yuhanna İncili*'ne sadık kalınarak resimlenmiştir. Minyatürlerin çoğu metin aralarında uzun ve dar bir alanı kaplamaktadır. Resimler genellikle

48 "Luka İncili," erişim 15 Nisan 2023, <https://incil.info/>

49 Arsal Yüzgüller, "Batı Sanatında İsa'nın Mucizelerinin İkonografisi: Başlangıcından Karşı-Reformasyon'a Kadar," 115.

ilgi metinden önce gelmektedir ancak metni takip eden örnekleri de bulunmaktadır. El yazmasının kenar boşluklarında yer alan Ermenice rakam ve harflerden dolayı yazmada Kilikyalı ressamın çalıştığı düşünülmektedir. Bununla beraber el yazmasının kökeni tartışılmaktadır. G. Millet eserdeki tasvirleri Kapadokya'daki benzer ikonografik diyagramları ile karşılaştırmış ve imparatorluğun doğusundaki manastırlar ile ilişkilendirmiştir. Ancak 11.-12. yüzyılda imparatorluğun doğusunda böyle bir el yazmasını üretecek atölyenin varlığı tartışılabilir. Dolayısıyla yazmanın başkent Konstantinopolis atölyelerinde üretilmiş olabileceği düşünülmektedir. El yazmasının en önemli özelliği ise neredeyse her *İncil* sahnesinin detaylı tasvir edilmesidir. Laur. Plut 6.23 No.lu yazmadaki resimli sahneler, 6. yüzyıla ait Vienna Genesis, Rossano ve Sinop İncilleri gibi metin ile tutarlı bir görsel anlatı sunmaktadır. Minyatürlerdeki figürler genellikle iyi orantılanmış, rahatlıkla hareket eder pozisyonda, yüzler iyi modellenmiş ancak eller çok büyük, bitkisel öğeler zarif, uyumlu kompozisyonlar hâlinindedir. Peyzaj genellikle ana hatlara sahip olan bazen alt konturları hafif dalgalı olan sürekli bir yeşil zemin bandından oluşmaktadır.⁵⁰

3.1.1. Fol. 35v

Hikâye edici bir anlatımın benimsendiği sahne *Matta*'da aktarıldığı gibi verilmiştir. Figür bakımından oldukça kalabalık olan sahnede olay örgüsü soldan sağa doğru akmaktadır (G. 1). Sahnenin solunda İsa, havariler, çocuğu için şifa isteyen baba ve şahitler resmedilmiştir. Genç, haleli ve sakallı betimlenen İsa, mor khiton üzerine lacivert himation giyimlidir. İsa'nın arkasında tam boyut olarak resmedilmiş iki havariden İsa'ya yakın olanı beyaz saçlı ve sakallıdır. Havarinin üzerinde mavi khiton üzerine hardal sarısı himation bulunmaktadır. Diğer havari ise daha genç olup mavi khiton üzerine gri himation giyimlidir. İsa'nın hemen karşısında İsa'ya diz çökmüş yalvaran bir figür ve olaya şahitlik eden kalabalık bir insan topluluğu resmedilmiştir. İsa'ya diz çökerek yalvaran figür *Matta 17: 14* ayetinde geçen "¹⁴*Kalabalığın yanına vardıklarında bir adam İsa'ya yaklaşip önünde diz çöktü*" detayı kullanmıştır. Figür kırmızı tunik giyimlidir. Sivri kahverengi sakalları ve ensesinde biten saçları vardır. İsa'nın ayaklarına doğru yere kapanmış ellerini açarak ondan oğlu için şifa istemektedir. Baba figürünün arkasında yer alan şahitlerden üç tanesi tam boy resmedilmiştir. Öndeki figür yaşlı ve ellerini göğüs hizasında kaldırmıştır. Diğer iki figür ise İsa'ya doğru bakmaktadır. Şahitlerin hemen arkasında sahnenin ana konusunu oluşturan hasta oğul iki kez betimlenmiştir. Epilepsi hastası figür, koyu gri tunikli ve saçları taranmamış elektriklenmiş bir biçimde resmedilmiştir. Figürlerden önde olanının kafası yere eğik ve beli bükük olarak tasvir edilmiştir. Figür kafasını su dolu bir cismin içine sokmak-

50 Jennifer Knust ve Tommy Wasserman, "Earth Accuses Earth: Tracing What Jesus Wrote on the Ground", *The Harvard Theological Review* 103 (Ekim 2010), 141, Erişim 27 Şubat 2023, <https://doi.org/10.1017/S0017816010000799>; Christopher Walter ve Tania Velmans, "Le Tétrévangile de la Laurentienne, Florence Laur. VI. 23." *Revue des Études Byzantines* (1972), 371-372.

tadır. Sahne ikonografik detaylarını Matta 17: 15 “¹⁵ “*Ya Rab*” dedi, “*Oğlumun haline acı! Sarası var, çok acı çekiyor. Sık sık ateşe, suya düşüyor*” ayetinden almaktadır. Figürün suya düşmesi ayrıntısının hemen arkasında ise ateşler içinde yanması olayı resmedilmiştir (G. 1). Sahnede ateşli hastalık doğrudan gerçek bir ateş gibi verilerek sahneye gerçekçilik katılmaya çalışılmıştır. Sahnenin en sağında ise baba ve kötü ruhlar tarafından ele geçirilmiş oğulun İsa’ya götürülme anı yer almaktadır. Sahnede epilepsi hastası yine iki kez tasvir edilmiştir. Olay anının sağdan sola doğru gerçekleştiği sahnede, kırmızı tunikli baba oğlunu sağ bileğinden tutmakta ve İsa’ya doğru götürmektedir. Epilepsi hastası oğulun saçları dağılmış ve üzerinde koyu gri renkli bir tunik bulunmaktadır. Kahverengi himation üzerine lacivert khiton giyimli İsa, sağ eli ile takdis işareti yaparak çocuğun içindeki kötü ruhu çıkartırken resmedilmiştir. İsa’nın tam karşısında ikinci kez tasvir edilen epilepsi hastası adım atar pozisyonda ve başını yukarı doğru kaldırmıştır. Hastanın ağzından siyah bir yaratık vücudu terk ederken görülmektedir.

A **B**
G. 1: Epilepsili Hastanın İyileştirilmesi, Laur. Plut 6.23, Fol. 35v. Alttaki: A ve B G.1’den detay
(<https://www.bmlonline.it/en/>)

3.1.2. Fol 80v

Hikâye edici bir anlatımın benimsendiği sahne, *Markos*’ta aktarıldığı gibi verilmiştir. Olay örgüsü soldan sağa doğru akmaktadır (G. 2). Sahnede İsa, çocuğu için şifa isteyen baba ve şahitler resmedilmiştir. İsa, hardal sarısı khiton üzerine lacivert himation giyimlidir. Solda oldukça genç, haleli ve sakallı betimlenen İsa’nın hemen karşısında dört figür yer almaktadır. Bunlardan ikisi tam boy tasvir edilmişken diğer ikisinin sadece başları görünmektedir. Figürlerden İsa’ya yakın olanı siyah saçlı ve koyu gri tunik giyimlidir. Figür iki kolunu göğüs hizasında elleri açık bir şekilde

kaldırılmış İsa'dan yardım isterken betimlenmiştir. Bu figür Markos 9: 17 ¹⁷“*Halktan biri O'na, “Öğretmenim” diye karşılık verdi, “Dilsiz bir ruha tutulan oğlumunu sana getirdim”*” ayetinde geçen baba figürüdür. Sağa doğru akan sahnenin devamında İsa ve insan topluluğu görülür. Buradaki en önemli fark sahneye epilepsili hastanın da dâhil olmasıdır. İsa, sağ elini karşısındaki hastaya doğru kaldırılmış ona şifa verirken resmedilmiştir. Hasta, kırmızı tunikli ve kahverengi saçlıdır. Saçları elektriklenmiştir. Sahne ikonografik ayrıntılarını Markos 9: 20 ²⁰“*Çocuğu kendisine getirdiler. Ruh, İsa'yı görür görmez çocuğu şiddetle sarstı; çocuk yere düştü, ağzından köpükler saçarak yuvarlanmaya başladı”*” ayetinden almıştır. Hasta yerde dizlerinin üzerinde yere kapanırken resmedilmiştir. Muhtemelen olayın şoku ile hasta kendini yerde yere atmıştır. Figürün yanında babası ve diğer şahitler yer almaktadır. Sahnenin devamında İsa ve hasta çocuk yeniden resmedilmiştir (G. 2). Bu kez İsa hastanın sol kolundan tutarak onu ayağa kaldırırken betimlenmiştir. Sahne ikonografik detaylarını Markos 9: 26-27 ²⁶“*Bunun üzerine ruh bir çığlık attı ve çocuğu şiddetle sarsarak çıktı. Çocuk ölü gibi hareketsiz kaldı, öyle ki oradakilerin birçoğu, “Öldü!” diyordu. 27 Ama İsa elinden tutup kaldırınca, çocuk ayağa kalktı”*” ayetlerinden almaktadır. İsa, epilepsili çocuğun sağ kolundan tutmuştur. Hasta figür ise sağ bacağını arkaya atmış sol dizinden destek alarak ayağa kalmaktadır. Sahnenin en sağında ise İsa ve havarilerinin tasviri yer almaktadır (G. 2). Bu resim diğer sahnelerden mimari bir yapı ile ayrılmıştır. Sahne ikonografik detayını doğrudan Markos 9: 28-29 ²⁸“*İsa eve girdikten sonra öğrencileri özel olarak O'na, “Biz kötü ruhu neden kovamadık?” diye sordular. 29 İsa onlara, “Bu tür ruhlar ancak duayla kovulabilir” yanıtını verdi”*” ayetlerinden almaktadır. Muhtemelen havariler bu yüzden resmedilmiştir. İsa, sahnede yüzünü izleyiciye dönerek tam boy şeklinde tasvir edilmiştir. Hardal sarısı khiton üzerine lacivert himation giyimli İsa yine genç, haleli ve sakallı betimlenmiştir. Sağ elinde rulo bulunan İsa'nın sol eli göğsü üzerindedir. Havarilerden sadece üçü sahneye dâhil edilmiştir. İki havari tam boy, diğeri ise yarım figür olarak resmedilmiştir. Havarilerden İsa'ya yakın olanı yaşlı diğeri ise sakalsız ve gençtir.

G. 2: Epilepsili Hastanın İyileştirilmesi, Laur. Plut 6.23, Fol 80v. (<https://www.bmlonline.it/en/>)

3.1.3. Fol. 125v

Hikâye edici bir anlatımın benimsendiği sahne Luka'da aktarıldığı gibi verilmiştir. Olay örgüsü soldan sağa aktığı sahnenin solunda İsa ve insan topluğu resmedilmiştir (G. 3). Haleli ve sakalsız olan İsa'nın üzerinde hardal sarısı khiton ve lacivert himation bulunmaktadır. İsa'nın hemen karşısında yer alan beş kişiden üçü tam boy tasvir edilirken diğer ikisinin ise sadece başları görülmektedir. Figürlerden İsa'ya yakın olanı kızıl saçlı ve gri tunik giyimlidir. Luka 9: 38⁴³⁸ *Kalabalığın içinden bir adam, "Öğretmenim" diye seslendi, "Yalvarırım, oğlum bir gör, o tek çocuğumdur"* ayetinde geçen baba figürü iki kolunu göğüs hizasında kaldırarak, İsa'dan yardım isterken betimlenmiştir. Sahnenin devamında İsa ve insan topluluğu ikinci kez tasvir edilmiştir. Buradaki en önemli fark, sahneye epilepsili hastanın da dâhil olmasıdır. İsa, sağ elini karşısındaki hastaya doğru kaldırmış ona şifa vermektedir. Hasta, gri tunik giyimli kahve rengi saçlıdır ve yerde dizlerinin üzerinde yere kapanırken resmedilmiştir. Muhtemelen olayın şokuyla kendini yere atmıştır. Kalabalık insan topluluğu ise şaşkınlık içerisinde olaya şahitlik etmektedir. Sahnenin en sağında ise İsa ve havarileri yer almaktadır. Önceki sahnelerden mimari bir yapıyla bölünmüş sahne ikonografik detayını Matta 17: 19-21¹⁹ *Sonra öğrenciler tek başlarına İsa'ya gelip, "Biz cini neden kovamadık?" diye sordular.*²⁰⁻²¹ *İsa, "İmanınız kıt olduğu için" karşılığını verdi. "Size doğrusunu söyleyeyim, bir hardal tanesi kadar imanınız olsa şu dağa, 'Buradan şuraya geç' dersiniz, geçer; sizin için imkânsız bir şey olmayacaktır"* ayetlerinden almaktadır.

G. 3: Epilepsili Hastanın İyileştirilmesi, Laur. Plut 6.23, Fol. 125v. (<https://www.bmlonline.it/en/>)

3.2. BnF Grec 74

BnF Grec 74 No.lu yazma bugün Paris Ulusal Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. El yazması parşömen üzerine yazılmış ve 23x19 cm ölçülerindedir. Yazma 215 folyo ve 375 minyatürden oluşmaktadır. Folyoların 145'inde tasvir yer almaktadır. BnF Grec 74 No.lu yazmada yer alan minyatürlerin 108'i *Matta*, 68'i *Markos*, 103'ü *Luka* ve 95'i ise *Yuhanna İncili*'ne sadık kalınarak resimlenmiştir. Tetraevangelion grubuna giren yazma 11. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Yazmanın sonunda yer alan epigramlar yazmanın imparator İsaakios Komnenos (hük. 1057–1059) için yapılmış olduğunu düşündürmektedir.⁵¹ BnF Grec 74 No.lu yazmanın en önemli özelliği kanonik *İncil* metinlerinden alınan sahnelerin yanı sıra apokrift *İnciller*, manastır yazıları ve “Azizlerin Yaşamları” gibi bir dizi sahneyi de barındırmasıdır. Dolayısıyla yazma ayin ve teolojiye yönelik ilgisi, benzersiz ikonografik öğeleri, litürjiye yönelik yeni kompozisyonları ile dikkat çekmektedir. Yazmanın üretim yeri Konstantinopolis Stoudios Manastırı kabul edilmektedir. Eserdeki bazı litürjik unsurların (Ökaristi, Vaftiz gibi) Suriye-Filistin bölgesinde ortaya çıkmış olan bir geleneği yansıtması sebebiyle yazmanın kökeninin Antakya olduğu da tartışılmaktadır. Ancak Stoudios Manastırı'nın Filistin manastır kurumlarıyla fikir alışverişinde bulunduğu bilinmektedir. Üstelik ayinler ile ilgili hangi unsurların Doğu manastır merkezlerine atfedileceğini belirlemenin zorluğu, bu unsurların birçoğunun da Stoudios sanatçısı tarafından ödünç alınma ve özellikle mezmurlar metninin *Yeni Ahit* sahneleri ile tasvir edilmesinin eğitimli bir keşiş tarafından gerçekleştirilmiş olma ihtimali düşünüldüğünde yazmanın üretim yeri Stoudios Manastırı olarak kabul görmektedir. BnF Grec 74 No.lu yazmada, her dört İncil'den biri, çeşitli çiçek motifleri ile bezenmiş dikdörtgen bir panoya yerleştirilmiş merkezdeki madalyonlarla başlamaktadır. İncil yazarları ise bu madalyonlarda yer almaktadır. Figürlerin ikonografik doğası dikkate alınarak planlanmış bu tip madalyonlu başlık minyatürleri 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmektedir. Geleneksel temaların yanı sıra Musa, İncil Yazarları ve Deisis gibi sahnelerin ortaya çıkması el yazmadaki Komnenoslar Dönemi'nin yazı sanatı tarihindeki hâkimiyetini, yenilikçi farklı betimleme döngüsünü ve tasavvurunu göstermektedir.

51 Rhoby, Andreas ve Rudolf Stefec, *Ausgewählte Byzantinische Epigramme in Illuminierten Handschriften: Verse Und Ihre 'Inschriftliche' Verwendung in Codices Des 9. Bis 15. Jahrhunderts. Veröffentlichungen Zur Byzanzforschung*, 120.

El yazmada minyatürler metin sütunu eksenine paralel olarak yerleştirilmiştir. Resim üslubunda en dikkat çekici şey, figürlerde ve zeminde kullanılan çok ince, soluk şeffaf renkli dalgalı zeminin varlığıdır.⁵²

3.2.1. Folyo 37v

Çerçevesiz sahnede solda İsa ve havarileri, merkezde İsa ve şifa verdiği hasta sağda mimari arka plan önünde kalabalık insan topluluğu tasvir edilmiştir (G. 3). Hikâye *Matta İncili*'ndeki ayrıntılara uygun olarak resmedilmiştir. Sahnenin solunda yer alan İsa ve havarileri ayakta ve halelidir. Havarilerden İsa'ya yakın olanı altın sarısı khiton üzerine açık mavi himation giyimli, beyaz saçlı ve beyaz sakallıdır. Kızıl saçlı ve kızıl sakalı olan ortadaki havarinin üzerinde altın sarısı khiton yeşil himation yer almaktadır. Diğer iki havari ise benzer kıyafetli olup genç resmedilmiştir. İsa ve hasta sahnenin odak noktasını oluşturmaktadır. Mavi khiton üzerine altın sarısı himation giyimli olan İsa altın yıldızlı haleli ve kahverengi saçlıdır. Sağ eliyle takdis işareti yaparak karşısındaki hastaya şifa vermektedir. Çıplak ve saçları elektriklenmiş olan hasta ayakta ve yerde yüz üstü uzanmış olarak iki kez betimlenmiştir. Yerde uzanmış olan hastanın başının üzerinde cin olduğu düşünülen siyah figür dikkati çekmektedir. Hastanın birden fazla kez resmedilmesinin sebebi cinin vücudu terk etmesi ile figürün kendini yere atması ve ferahlaması olarak yorumlanabilir. Sahnenin sağında resmedilen insan topluluğu arasında sadece üç figür tam boy verilmiştir. Diğerlerinin ise sadece baş kısımları görülmektedir. Figürlerin üçü de sakallı olup başlarında örtü vardır.

G. 4: Epilepsili Hastanın İyileştirilmesi, BnF Grec 74, Folyo 34v. (<https://gallica.bnf.fr/>)

3.2.2. Folyo 83r

Çerçevesiz sahnenin sağında ve solunda arka plan olarak birer ağaç resmedilmiştir. Öykü genel olarak *Markos İncili*'nde anlatıldığı gibi resmedilmiştir (G. 4). Sahnenin solunda havariler, merkezde şifa veren İsa ve hasta, sağda kabalık insan topluluğu yer almaktadır. Solda bulunan havarilerin üçü tam boy diğeri ise arkada yarım boy olarak

52 Shigebumi Tsuji, "The Headpiece Miniatures and Genealogy Pictures in Paris Gr. 74", *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975), 165-203; Annemarie Weyl Carr, "Gospel Frontispieces from the Comninian Period", *Gesta* 21 (1982), 3-20.

betimlenmiştir. Havarilerden İsa'ya yakın olanı beyaz saçlı ve beyaz sakallıdır ve altın sarısı khiton üzerine açık kahverengi himation giyimlidir. Ortadaki havari kızıl saçlı ve kızıl sakallıdır ve üzerinde altın sarısı khiton üzerine kırmızı himation görülmektedir. Genç tasvir edilen diğer iki havari üzerinde altın sarısı khiton üzerine mavi himation bulunmaktadır. İsa ve hasta sahnenin odak noktasını oluşturmaktadır. Altın yıldızlı haleli ve kahverengi saçlı İsa mavi khiton üzerine altın sarısı himation giyimlidir. İsa sağ eliyle takdis işareti yaparak karşısındaki epilepsi hastasına şifa vermektedir. Çıplak ve saçları elektriklenmiş olarak betimlenen hasta, iki kez ayakta, bir kez yerde yüz üstü yere kapanmış olmak üzere üç kez resmedilmiştir. Hastanın üç kez resmedilmesinin sebebi hikâyeyi daha iyi aktarma isteğidir. Hastanın birden fazla kez betimlenmesinin sebebi Markos'ta (9: 14-29) geçen “²⁶Bunun üzerine ruh bir çığlık attı ve çocuğu şiddetle sarsarak çıktı. Çocuk ölü gibi hareketsiz kaldı, öyle ki oradakilerin birçoğu, “Öldü!” diyordu” ayetidir. Yerde uzanmış olan hasta figürün ağzından cin olduğu düşünülen iki siyah yaratık çıkmaktadır. Bunlardan biri vücudu terk ederken diğeri ise ağzından çıkarken tasvir edilmiştir. Sahnenin sağında yer alan insan topluluğu arasında sadece dört figür tam boy verilmiştir. Diğerlerinin başlarının bir kısmı görülmektedir. Tam boy tasvir edilen dört figür de sakallı ve başları kapalı olarak verilmiştir.

G. 5: Epilepsili Hastanın İyileştirilmesi, BnF Grec 74, Fol. 83r (<https://gallica.bnf.fr/>)

Sonuç

Tarih boyunca epilepsinin sebebine yönelik sorular sorulmuş; beyin hastalığı, doğum hasarı, kalıtım, büyücülük, yanlış bir şey yapma sonucu olan cezalandırma, kötü ruhlar/cinler, doğa üstü güçler ve ruh hastalığı gibi cevaplar verilmiştir. Bu yanıtların önemli bir kısmının doğa üstü veya dinî inançlar temeline dayalı olması dikkat çekicidir. Bizans döneminde de epilepsi çeşitli hekimler tarafından açıklanmıştır. Hekimlerin ortak görüşü epilepsinin beyinle ilişkili bir hastalık olduğu yönündedir. Hastalığın şeytan ya da kötü ruhlardan kaynaklandığı görüşü hekimler tarafından benimsenmemiştir fakat Bizans döneminde din adamları bu hastalığa şeytan ve kötü ruhların sebep olduğuna inanmışlar ve hastalığı “cine tutulma” olarak tanımlamışlardır. Bunun en önemli sebebi *İncil*'de bu konuyla ilgili İsa'nın iyileştirme mucizeleri içinde “cine tutulmuşların iyileştirilmesi” öyküsünün var olmasıdır. Bu öykü sadece *Sinoptik İncillerde* geçmektedir.

Epilepsili hastaların iyileştirilmesi temalı resimlerin Bizans Sanatı'nda Batı Sanatı'na kıyasla daha az tercih edilen bir konu olduğu görülmektedir. Orta Çağ Avrupa Sanatı'nda edebiyat da⁵³ dâhil olmak üzere resim sanatında epilepsi konulu sahneler dikkat çekicidir.⁵⁴ Örneğin Almanya-Goldbach'da bulunan 9. yüzyıla tarihlenen Aziz Sylvester Şapeli duvar resimlerinde yer alan İsa'nın iki kişi tarafından taşınan hasta adamı kutsaması ve adamın ağızından iblis çıkması sahnesi; İsviçre Graubünden Kantonu'nda bulunan Aziz Martin Kilisesi'nde yaklaşık 1030-1040'lı yıllara tarihlenen ahşap panelde "ruhun ay çarpması ile sarsılan ve yere düşen çocuk tasviri (Markos 9: 14-27); Fransız Gotik el yazmalarından biri olan ve 1412-1416 yılları arasına tarihlenen Limbourg Kardeşler'in *Tres Riches Heures Du Duc De Berry* fol. 166r'da hastanın ayakta duramaması, ağızından çıkan/kaçan iblis/ejderha sara nöbetini akla getirmektedir.⁵⁵ Vatikan'da bulunan ve İtalyan Rönesans sanatçısı Raffaello'nun son resimlerinden biri olan "İsa'nın Başkalaşımı" tablosu da oldukça dikkat çekicidir.⁵⁶ Raffaello, *İncil*'de birbirini takip eden iki ayeti tek bir resimde bir araya getirmiştir. İsa ile kötü ruhlar tarafından ele geçirilen erkek çocuk arasındaki ilişki, bu dönem için bir yenilik olarak kabul edilmiştir. Bu dramatik yenilik Hristiyan resminde retorik işleve doğru gelişiminin en iyi örneklerinden biri olarak tanımlanmaktadır.⁵⁷ Bu resimde, Hristiyan geleneğinin ayırt edici özelliği olan Tanrı'nın oğlunun kaderi (Mesih'in çarmıha gerilmesi ve ardından diriltilmesi) sara hastası bir oğlun kaderiyle ilişkilendirilmiştir (Markos 9.14-29, Aziz Matta 17.14-21 ve Luka 9.37-43) (G. 6). Diğer bir deyişle nasıl çarmıha gerilme Mesih'in yaşamının alamet-i farikasıysa, hayatın devamlılığının bozulması da sara nöbetinin alamet-i farikasıdır. Çocuk nöbet geçirdikten sonra, Mesih de dirilişinin dinamiklerinde dirilecektir.⁵⁸ Dolayısıyla İsa'nın *İncil*'deki epilepsi konulu mucizesi «ölüm» ve «dirilişle» sonuçlanan bir döngü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹

53 Dante, İlahi Komedyâ'da, Cehennem'in 24. Kanto'sunda hırsız Vanni Fucci'nin cezalandırılmasını anlatırken, hırsızın nöbet geçirdiği ve nöbetten kademeli olarak kurtulması da dâhil olmak üzere bir sara nöbetinin özelliklerini tanımlamıştır. Nöbet geçiren karakterin cehennemde olması ve kiliseden bir şey çalan bir hırsız olması da ilginçtir. Bk. Marco Mula, "Epilepsy in Italian Literature from Dante Onward", *Epilepsy&Behavior* 50 (2015), 1.

54 Batı Sanatında Otto ve Karolenj kitap resimlerinde betimlenen "cine tutulmuş"ların sahnelerinde Markos ve Luka anlatıları doğrultusunda öykünün tanınabilirliği açısından İsa, cine tutulmuş adam ve domuz sürüsü figürleri yer almaktadır. Domuzlar, *İncil* yazarlarının İsa'nın çıkardığı cinlerin içine girdiğini belirttikleri domuz sürüsüdür. "*Kötü ruhlar İsa'ya, 'Bizi domuzlara gönder de onların içine girelim diye yalvardılar'*" (Markos 5: 1-20; Matta 8: 28: 34; Luka 8: 26-37). Bk. Serap Arsal Yüzgüller, "Batı Sanatında İsa'nın Mucizelerinin İkonografisi: Başlangıcından Karşı-Reformasyon'a Kadar" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2008), 117.

55 Ziolkowski, "Ancient Near East and Hebrew Bible/Old Testament," 1060.

56 Uşun Tükel, "Raffaello'nun Başkalaşım Yapıtı: Çözülen / Eklenen Gizler", *Antik&Dekor* 37 (1996), 86-87.

57 Baloyannis, "Epilepsy: A Way from Herodotus to Hippocrates," 3.

58 Mann, "The Epileptic Seizure and the Mystery of Death in Christian Painting," 140.

59 Markos'ta (9: 14-29, 26) geçen "*Çocuk ölü gibi hareketsiz kaldı, öyle ki oradakilerin birçoğu, 'Öldü!' diyordu*" ifadesi de dikkate alındığında birçok farklı zaman, yer ve kültürde epilepsinin "*ölüme yakın bir şey*" olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Örneğin Çin'de Sui Hanedanı'ndan Cao (Tso) Yuan Fang (MS 610), beş epilepsi türünden biri olan Yang epilepsisi hakkında "saldırı sırasında hasta ölü gibi görünür, idrarını tutamaz hâle gelir ve sonra birkaç dakika içinde kendiliğinden iyileşir" demiştir. MS 1000 yıllarında İnkalar

G. 6: İsa'nın başkalaşımı, Raphael de Sanzio, Vatikan Müzesi, (<https://m.museivaticani.va/>)

Makalenin konusunu oluşturan saralı (epilepsi) hastaların iyileştirilmesi mucizeleri konulu sahneler Laur. Plut 6.23 ve BnF Grec 74 No.lu el yazmalarının *Matta*, *Markos* ve *Luka İncilleri* bölümlerinde resmedilmiştir. Söz konusu her iki el yazmasında da detaylıca resmedilen bu sahne, Bizans ikonografisinde İsa'nın diriltme ve bazı iyileştirme konuları kadar yer almaz. Bunun temel sebebi sahnenin 12 bayram sahnesi içinde yer almamasından kaynaklanıyor olabilir.

Laur. Plut 6.23 ve BnF Grec 74 No.lu el yazmalarında yer alan toplam beş adet resmin 11. yüzyılın ikinci yarısında resmedildiği düşünülmektedir⁶⁰. Laur. Plut 6.23 No.lu el yazmasında epilepsi hastaların iyileştirilmesi konulu üç, BnF Grec 74 envanter No.lu eserde ise iki sahne yer almaktadır. Her iki el yazmada da epilepsili hastaların ikonografisi belirli bir düzene göre resmedilmiştir. Laur. Plut 6.23 No.lu el yazmasında (Fol.35v, Fol.80v, Fol.125v) sahnelerde lacivert, kırmızı ve hardal sarısı gibi renkler tercih edilmiştir. Öyküler kutsal kitapta aktarıldığı gibi verilmiştir. Her

epilepsiye “ölülerin rüzgârı” veya “ölülerin hastalığı” adını vermişlerdir. MS 250 ile MS 900 yılları arasında Klasik Dönemi’ni yaşayan Mayalar da epilepsi için “sahte ölüm” tanımını kullanmışlardır. 14. ve 16. yüzyıllar arasında yaşamış bir Orta Amerika halkı olan Aztekler de epilepsiye karşı ilaçlarını “ölülerin ilacı veya bitkisi”, olarak adlandırmıştır. Orta Çağ’ın Hristiyan teolojisine yaptığı katkılarla bilinen Dominikan rahip Thomas Aquinas da (MS 1225-1274) “düşme hastalığına yakalananlar yarı ölüdürler...” diye yazmıştır. Bk. Mann, “The Epileptic Seizure and the Mystery of Death in Christian Painting,” 140.

60 Jean-Guy Violette, “Étude des Miniatures du Manuscrit Grec 74 (Paris BN)” (Doktora Tezi, l’Ecole Pratique des Hautes Etudes, 1976), 20.

üç sahnede de olay örgüsü soldan sağa doğru akmaktadır ve hikâye edici bir anlatım benimsenmiştir. Örneğin Laur. Plut 6.23 No.lu el yazmasının *Matta* bölümünün 35v folyosunda yer alan resim beş anı barındırmaktadır:

1. Hasta oğlu için şifa isteyen babanın İsa'nın ayaklarına kapanması
2. Hasta çocuğun suya atlaması
3. Hasta çocuğun evinin önünde ateşler içinde yanması
4. İsa'nın çocuğu iyileştirmesi
5. Babanın oğlunun kolunu tutarak İsa'ya götürmesi.

Markos bölümünün 80v folyosundaki epilepsili hastanın iyileştirilmesi sahnesi dört anı barındırır:

1. Kalabalıklar arasında hasta oğlu için şifa isteyen adam
2. İsa'nın çocuğa şifa vermesi
3. İsa'nın hastanın kolundan tutarak ayağa kaldırması
4. İsa'nın havarilerinin yanına gitmesi.

Luka bölümünün 125v folyosundaki epilepsili hastanın iyileştirilmesi sahnesinde üç an yer alır:

1. Oğlu için şifa isteyen hasta adam
2. İsa'nın epilepsili çocuğu iyileştirmesi
3. İsa'nın havarilerinin yanına gitmesi.

Mavi, kırmızı, yeşil ve kahve tonların benimsendiği canlı renklerin kullanıldığı BnF Grec 74 No.lu el yazmasında (Fol.34v, Fol.83r) yine figür bakımından kalabalık sahne tercih edilmiş olsa da daha yalın bir anlatım görülmektedir. Sahnelerde İsa'nın sadece iyileştirme anına odaklanıldığı söylenebilir. BnF Grec 74 No.lu eserin *Markos* bölümünde 83r No.lu folyo da yer alan hasta oğlan, BnF Grec 74 Folyo 34v'deki gibi çıplak ancak ayakta, düşerken ve yüzüstü yerde yatarken olmak üzere üç kez resmedilmiştir. Bu sahne ikonografik açıdan aynı el yazmasındaki 8r folyoda (G. 7.a) bulunan İsa'nın birçok hastayı iyileştirmesi konulu sahne ile yakından ilişkilidir. Her iki sahnede de hastalar çıplak ve saçları dağınık bir biçimde resmedilmiştir. İsa aynı duruş ve pozisyondadır. Sahnenin her iki yanına şahitler ve havariler yerleştirilmiştir.

G. 7: A. İsa'nın Birçok Hastayı İyileştirmesi BnF Grec 74, ve B. İsa'nın Elipseli Hastaları İyileştirmesi, Fol. 8r; BnF Grec 74, Fol.83r (<https://gallica.bnf.fr/>)

BnF Grec 74'teki epilepsili hastaların iyileştirilmesi sahneleri ikonografik üslup bakımından benzer şemaya bağlı kalarak yapılmıştır. Sahnenin merkezinde İsa ve epilepsili hasta resmedilirken sahnenin her iki yanına havariler ve olaya şahitlik eden insan topluluğu yerleştirilmiştir. Sahnelerde İsa'nın mucize sahnesi doğrudan verilmiş, sadece iyileştirme anına odaklanılmıştır. Laur. Plut 6.23'te sahne ikonografisi değişmiş ve zenginleşmiştir. Sahnede hem İsa'nın mucizesine odaklanılmış hem de *İncil*'de geçen olaya bağlı kalınarak resmedilmiş olması ikonografik zenginliği güçlendirmiştir.

Her iki el yazmasında da kompozisyon tasarımı, kullanılan figürler ve konumları metinde geçen hikâyenin anlaşılmasını sağlayan ikonografik unsurları içermektedir. Yine her iki el yazmasında figürlerin arkasındaki mimari unsurlar öykünün dış mekânda geçtiğini vurgular şekilde sahneye yerleştirilmiştir. Ortak bir diğer özellik de kalabalık figürlerin ayak sayısının baş sayısına göre az çizilmiş olmasıdır. Bunun yanında Laur. Plut 6.23 ve BnF Grec 74 No.lu el yazmalarındaki resimlerin üslup özellikleri dikkate alındığında kompozisyon düzeni, figür tasviri, figürlerin sahnedeki duruşu, yüzün işlenişi, bitki, zemin betimi ve renklerin kullanımı gibi özellikler kendi içinde üslup birliği sergilemektedir. Diğer bir deyişle her iki el yazmasındaki figürlerin işlenişinde özellikle yüzler, eller, saç ve sakal dalgalarındaki detaylardaki farklar dikkat çekicidir. Örneğin Laur. Plut 6.23 No.lu el yazmada figürlerin el ve baş betimi, anatomik olarak anormallik göstermektedir. Ancak bunun yanında ana karakterde ("cine tutulmuş çocuk") acı, şaşkınlık gibi duygusal ifadelerin verilmeye çalışılması olayın psikolojisini yansıtmaları bakımından önemlidir. Kalabalık figürlerden oluşan kompozisyon basitçe tasarlanmış olsa da özellikle Fol.80v'de figürlerin serbest duruşu sahneye dinamizm kazandıracak

şekilde hareketlidir ve elbiseler figürlerin hareketini gösterir şekildedir. BnF Grec 74 No.lu el yazmasında ise kıyafet ve vücut hatlarında ince bir işçilik izlenmektedir. Figürlerin üzerinde durduğu yeşil zemin bitkilerle bezenmiş ve gölgelendirilmiştir. İnce uzun figürler, kıyafetlerin kırımları Helenistik resim sanatı anlayışını yansıtmaktadır. Kompozisyonlar basit ve yalın tasarlanmıştır ancak figürlerin yüzleri portreci bir yaklaşımla ışık-gölge ile hacim verilerek betimlenmiştir.

Teşekkür: Grec 74 No.lu el yazmasının incelenmesinde gerekli izinleri veren Paris Ulusal Kütüphanesi Yunan El Yazmaları Bölümü'nden sorumlu uzman Christian Förstel'e ve destekleri için Paris Sorbonne Üniversitesi'nden Prof. Dr. Elisabeth Yota'ya teşekkür ederiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca kabul edilen Lisansüstü tez projeleri kapsamında (Proje No. 2110E180) ve TÜBİTAK 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı tarafından desteklenmektedir.

Acknowledgement: We are grateful to Christian Förstel, the expert in charge of the Greek Manuscripts Department at the National Library of Paris, for permitting us to examine Grec 74. We would also like to thank Professor Dr. Elisabeth Yota of Paris Sorbonne University for her invaluable assistance.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The doctoral thesis is supported by the Anadolu University Scientific Research Projects Coordination Unit with the project number 2110E180 and the TÜBİTAK International Research Fellowship Program for Ph.D. Students.

Kaynakça/References

- AL-Zwaini, Isam Jaber ve Ban Abdul-Hameed Majeed Albadri. "Epileps-The Long Journey of the Sacred Disease". *Epilepsy Advances in Diagnosis and Therapy*. Ed. Isam Jaber AL-Zwaini ve Ban Abdul-Hameed Majeed Albadri. Londra: Intech Open, 2019, 3-16.
- Arihan, Seda Karaöz. "Tarih Boyunca Epilepsi." *Gevher Nesibe Darriüşşifası'nın 800. Kuruluş Yılı Anısına XXIV. Gevher Nesibe Tıp Günleri 25-27 Mayıs 2006 Kayseri, IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006, 285-296.
- Baloyannis, J. Stavros. "Epilepsy: A Way From Herodotus to Hippocrates." *Epilepsy & Behavior* 28 (2013): 303.
- Biblioteca Medicea Laurenziana. "Laur. Plut 6.23". Erişim 10 Nisan 2022. <https://www.bmlonline.it/en/>
- Boğaz, E. Maşite. "Eğitim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Epilepsi Hastalığı Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin ve Tutumlarının Değerlendirilmesi." Tıpta Uzmanlık Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018.
- Bouras-Vallianatos, Petros. "Clinical Experience in Late Antiquity: Alexander of Tralles and The Therapy of Epilepsy." *Medical History* 58 (Haziran 2014): 337-353, Erişim 8 Nisan 2023, <https://doi.org/10.1017/mdh.2014.27>.
- Carr A., Weyl. "Gospel Frontispieces from the Comninian Period". *Gesta* 21 (1982): 3-20.
- Christopher, Walter ve Tania Velmans. "Le Tétraévangile De La Laurentienne, Florence Laur. VI. 23". *Revue des Études Byzantines* (1972): 371-372.
- Feinsod, Moshe. "Neurology in the Bible and the Talmud". *Handbook of Clinical Neurology*. Ed. Michael J. Aminoff, François Boller ve Dick F. Swaab. 5. Cilt. Londra: Elsevier, 2010, 37-47.

- Gallica. "BnF Grec 74". Erişim 10 Nisan 2022. <https://gallica.bnf.fr/>
- Georgios Makris. "Zur Epilepsie in Byzanz". *Byzantinische Zeitschrift* 88 (1995): 363-404.
- Hecke, Ullric. "New Testament". *Encyclopedia of the Bible and its Reception*, 6. Cilt. Berlin: Walter de Gruyter, 2013, 1051-1052.
- İncil. "Luka İncili". Erişim 15 Nisan 2023. <https://incil.info/>
- İncil. "Markos İncili". Erişim 15 Nisan 2023. <https://incil.info/>
- İncil. "Matta İncili". Erişim 15 Nisan 2023. <https://incil.info/>
- "İsa'nın başkalaşımı", Raphael de Sanzio, Vatican Müzesi, Erişim 18 Haziran 2023. <https://museivaticani.va/>
- Jeanselme, Édouard. "L'épilepsie Sur Le Trône De Byzance." *Bull Soc Francaise Hist Med* 18 (1924): 225-274.
- Kaculini, M. Christian, Amelia J. Tate-Looney ve Ali Seifi. "The History of Epilepsy: From Ancient Mystery to Modern Misconception." *Cureus* 13-70 (Haziran 2021): 1-6. Erişim 07 Mayıs 2023, doi: 10.7759/cureus.13953.
- Knust, Jennifer ve Tommy Wasserman. "Earth Accuses Earth: Tracing What Jesus Wrote on the Ground". *The Harvard Theological Review* 103 (Ekim 2010), 141-170. Erişim 27 Şubat 2023. <https://doi.org/10.1017/S0017816010000799>.
- Korczyn D. Amos, Schachter C. Steven, Brodie J. Martin, Dalal S. Sarag, Engel J. Jerome, Guekht Alla, Hecimovic Hrvoje, Jerbi Karim, Kanner M. Andres, Landmark C. Johannessen, Mares, Marusic Petr, Meletti Setefano, Mula Marco, Patsalos N. Philip, Reuber Markus, Ryvlin Philippe, Štillová Klara, TuchmanRoberto ve Ivan Rektor, "Third International Congress on Epilepsy, Brain and Mind: Part 2." *Epilepsy & Behavior* 50 (2015): 283-302. Erişim 4 Mart 2023. <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2013.03.012>.
- Lascaratos, Jean ve Zis Panaghiotis. "The Epilepsy of Emperor Michael IV, Paphlagon (1034–1041 AD): Accounts of Byzantine historians and Physicians." *Epilepsia* 11 (Kasım 2000): 913-917. Erişim 3 Mart 2023. [https://doi.org/10.1016/S0896-6974\(98\)00032-2](https://doi.org/10.1016/S0896-6974(98)00032-2).
- Longrigg, James. "Epilepsy in Ancient Greek Medicine The Vital Step." *Seizure* 9 (Ocak 2000): 12-21. Erişim 05 Nisan 2023. doi: 10.1053/seiz.1999.0332.
- Magiorkinis, Emmanouil, Kalliopi Sidiropoulou ve Aristidis Diamantis. "Hallmarks in The History of Epilepsy: From Antiquity Till The Twentieth Century." *Novel Aspects on Epilepsy* (2011): 131-156.
- Mann, W. Micheal. "The Epileptic Seizure and the Mystery of Death in Christian Painting" *Epilepsy & Behavior* 17/2 (Şubat 2010): 139-146. Erişim 12 Nisan 2023 <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2009.10.006>.
- Masia, Shawn L., ve Orrin Devinsky. "Epilepsy And Behavior: A Brief History." *Epilepsy & Behavior* 1 (Şubat 2000): 27-36. Erişim 15 Mart 2023. <https://doi.org/10.1006/ebbeh.1999.0021>.
- Mula, Marco. "Epilepsy in Dante's Poetry." *Epilepsy & Behavior* 57 (2016): 251-254.
- Panteliadis, Christos P. "Historical Documents on Epilepsy: From Antiquity Through The 20th Century." *Brain and Development* 39 (2017): 457-463.
- Ricceri, Rachele, Andreas Rhoby ve Rudolf S. Stefec. *Ausgewählte Byzantinische Epigramme in Illuminierten Handschriften: Verse Und Ihre 'Inscriptliche' Verwendung in Codices Des 9. Bis 15. Jahrhunderts. Veröffentlichungen Zur Byzanzforschung, 42*. Viyana: Verlag Der Österreichischen Akademia Der Wissenschaften, 2018.

- Schijns, E.M.G. Olaf, Govert Hoogland, Pieter L. Kubben ve Peter J. Koehler. "The Start and Development of Epilepsy Surgery in Europe: A Historical Review." *Neurosurgical Review* 38 (Haziran 2015): 447-461. Erişim 11 Mart 2023. <https://doi.org/10.1007/s10143-015-0641-3>.
- Smith, Margaret Trenchard. "Byzantine Households and the Sacred Disease: Caring for Epileptics". *The Treatment of Disabled Persons in Medieval Europe: Examining Disability in the Historical, Legal, Literary, Medical, and Religious Discourse of the Middle Ages*. Ed. Kevin Corrigan, Vandeventer T. Pearman ve Wendy J. Turner. İngiltere: Edwin Mellen, 2010, 69-94.
- Stol, Marten. *Epilepsy in Babylonia*. Hollanda: Brill, 1993.
- Tsuji, Shigebumi. "The Headpiece Miniatures and Genealogy Pictures in Paris Gr. 74", *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975): 165-203.
- Tsuji, Shigebumi. "The Study of the Byzantine Gospel Illustrations in Florence, Laur. Plut. VI.23 and Paris, Bibl. Nat. Cod. Gr. 74". Doktora Tezi, Princeton Üniversitesi, 1968.
- Tükel, Uşun. "Raphaello'nun Başkalaşım Yapıtı: Çözülen /Eklenen Gizler". *Antik&Dekor* 37 (1996): 86-87.
- Uygun, Azize. "İncillerde Hz. İsa'nın Cin Çıkarma Mucizesine Eleştirel Bir Yaklaşım". *Tarih Okulu Dergisi* 8 (2015): 761-790.
- Vallianatos, Petros Bauras. "Bizanslı Hekimlerin Şifa Sanatı Bağlamının İncelenmesi". *Hayat Kısa, Sanat Uzun Bizans'ta Şifa Sanatı*. Ed. Brigitte Pitakaris. İstanbul: Pera Müzesi Yayınları, 2015, 105-122.
- Violette, Jean-Guy. "Étude Des Miniatures Du Manuscrit BnF Grec 74 (Paris BN)." Doktora Tezi, l'Ecole Pratique des Hautes Etudes, 1976.
- Wilson, J. V. Kinnier ve Edward Henry Reynolds. "Translation and Analysis of A Cuneiform Text Forming Part of A Babylonian Treatise on Epilepsy." *Medical History* 34 (Ağustos 1990): 185-198. Erişim 12 Şubat 2023, doi:10.1017/S0025727300050651.
- Wolf, Peter. "History of Epilepsy: Nosological Concepts and Classification." *Epileptic Disorders* 16 (2014): 261-269.
- Wright, Jessica. "Between Despondency and the Demon: Diagnosing and Treating Spiritual Disorders in John Chrysostom's Letter to Stageirios." *Journal of Late Antiquity* 8 (Ekim 2015): 352-367. Erişim 3 Mart 2023. <https://doi.org/10.1684/epd.2014.0676>.
- Yüzgüller, Serap Arsal. "Batı Sanatında İsa'nın Mucizelerinin İkonografisi: Başlangıcından Karşı-Reformasyon'a Kadar". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2008.
- Ziolkowski, Eric. "Christianity". *Encyclopedia of the Bible and its Reception*. 6. Cilt. Berlin: Walter de Gruyter, 2013, 1052-1057.
- Ziolkowski, Eric. "Epilepsy I. Ancient Near East and Hebrew Bible/New Testament; III. Christianity; V. Literature, Visual Art, and Film". *Encyclopedia of the Bible and its Reception*, 7. Cilt. Berlin: Gruyter, 2013, 1059-1065.

